

Kaláber világ

/ www.ludens.hu

A kaláberek (a kaláber játékok – mondják klabriásznak, kalábriásznak, kalábriásnak is) ilyen néven a Kárpát-medencéhez köthetők, a 19. század közepétől a 20. század elejéig a legszeretettebbek voltak erre felé. Ráadásul a klasszikus kaláber (ahol az adu alsó a fő ütő – mint ahogy az ősöknek tekinthető német Klabberjass, illetve a holland Klaverjassen játékokban is) mellett létezik egy hazai rokon, melyben a felső az adu fő ütője és az alsó marad a helyén. Érdekes gondolatot vetnek fel Sipulusznak (Rákosi Viktor - író, újságíró) az 1898-ban kiadott nevezetes Kártya Codexben a híres és hírhedt "Alsós" játékról írt sorai:

"A történelem nagy átmeneti korszakokat ismer... Amíg a felsős kaláber volt divatban, mely egy nyugodtan, veszélyes örvények és zátonyok nélkül hömpölygő folyamhoz hasonlítható, addig senkinek se lehetett ellene kifogása. Valamint nem lehet alkoholistának mondani azt, aki szenvedélylyel iszja a limonádét, ugy nem lehetett kártyásnak nevezni azt, aki a felsős kalábert üzte. Azonban – s most jön a fentjelzett átmenet – egyszerre beütött hozzánk a századvégi kalábriász, calabre fin de siecle, a dekadens kalabriász, mely komplikált és izgalmas voltánál fogva alkalmasabb fölébresztetni az ideges emberiség érdeklődését... Ez nagyon nehéz és a felsőbb mathezisbe vágó dolog. Ilyen az alsós kaláber is, ellenben a felsőst, mint a hármas szabályt, minden gyerek megtanulhatja. Az alsós forradalmában legfontosabb momentum az adu-felsőnek a detronizálása. Szegény felső úgy vesz részt az alsós játékban, mint egy száműzött király. ...szó nélkül tűri, hogy üsse a disznó, üsse a király... — s ez fáj neki legjobban — üti az a nyomorult, parvenu, felkapaszkodott bitorló, a kaláber Napoleonja, az ALSÓ is!"

Sipulusz szavaiból hajlamosak lehetünk levonni e következtetéseket:

1. a szóban lévő "alsós kaláber" megjelenésekor a "felsős kaláber" már létezett, sőt már kifejezetten felnőtt korúnak számított;
2. a szóban lévő "alsós kaláber" megjelenése előtt más "alsós kaláber" nem létezett – ezért "történelmi" esemény az "adu-felső a detronizálása" (trónfosztása);
3. mivel csak attól nem lesz "komplikált" és "nagyon nehéz" egy játék, hogy két lap helyet cserél a rangsorrendben, így a Sipulusz által emlegetett *alsós kaláber* nem más, mint a tarokkelemekkel felturbózott **alsós kaláber**, amit később **Alsós** néven emlegetnek (annál is inkább, mivel ez a szövegrész a Kártya Codexben "Alsós" fejezetében szerepel) – ezek szerint az *alsós kaláber* első megjelenése Magyarországon már eleve a tarokk elemekkel megtűzdelt *Alsós* (lenne?).

Ezzel összecseng a 20. század elején Magyarországon elterjedt névértelmezés szerint (pl. Miklós István: Kártya kézikönyv, 1957): klabberjass = kol+ober+jass, ami zsidó, német jelentésben "minden felső előkelő", azaz a felsők a legrangosabbak a színekben. A dolog eleve falsul hangzik, mert nem mind a négy, hanem csak egy, az adu felső a legrangosabb partinként. Másrészt pedig a Klaverjassen, Klabberjass játékok, illetve egyértelmű rokonuk, a leginkább elterjedt Bella és a francia Belote minden ismertetésében az adu bubit (jack) – ami a magyar kártya alsó lapjának felel meg – említik legrangosabbként. Eszerint pedig inkább az alsós kalábernek vannak korábbi gyökerei. Íme egy "tyúk-tojás" probléma...

Megjegyzés: A Bella (Bela alakban is írják) a király-dáma párost jelenti egyébként, azért nevezik magyarul a megfelelőjét a király-felső párost Bélának (így legalább van valami értelme,, :-). Nevezték Amurnak az amour (szerelem) francia szóból.

Bár a "tyúk-tojás" problémát nem oldja fel Parlaghy Kálmán "Kártyajátékok könyve" (Budapest, 1888. – Lampel Róbert) című alkotása, azonban egyértelműsíti, hogy az alsós és felsős kaláberek a 19. század végén egyszerre léteztek; illetve, hogy az "Alsós" előtt a tarokk elemek nélküli alsós kaláberek voltak divatban.

Parlaghy négyféle kalábert említ:

Egy alsós kaláber és egy felsős kaláber esetén szinonimaként használja a klaberjász, klabriász, klaberjász, kalaber neveket (ezek túlnyomórészt 3, 4 játékos részvételével játszhatók).

Illetve érdekes módon két játékot (melyek mindegyikét 2 játékos játszhatja) külön neveken említ: Därdechen (az indexben a Dördemén – minden bizonnyal – magyarított szó is szerepel), ami alsós kaláberként ismert; illetve a Tartli, ami (mint közsímet) felsős kaláber Parlaghynál is.

Ez utóbbiak miatt még egy dilemma felvetődik. A nálunk leginkább ismert kaláberjátékot, a Felsőst (másik elterjedt neve a Tartli) – ami nyilván felsős kaláber – a honi kártyás irodalom azonosítja a dargli, dardli, dárda neveken emlegetett játékkal, mely nevek pedig azonos játékot takarhattak valaha, mint a Parlaghy által említett Därdechen, amely viszont alsós kaláber (mint ahogy a német Därde, Därdel, Derdeln, valamint a lengyel Derda is). Úgy tűnik tehát, két játékos részére is léteztek alsós és felsős kaláberek is. Idetartozó, hogy Sarusi Mihály "Lönni vagy nem lönni - Kisiratos írói falurajza" (2020) tájszótárában szerepeltet egy "krágli", "krádlí" nevű magyar kártyával játszható játékot, melyet a felsőssel (tartlival) hoz több helyen is összefüggésbe, pl. "*Réhon említi (132), hogy Aradon kráglizni az áll, aki felsőzni akar.*" A magyar Tartli (felsős) rokon játéka egyébként egyértelműen az osztrák Tartli.

Mindent összevéve számomra úgy tűnik, hogy a felsős kaláber a későbbi találmány, mint az alsós kaláber (s talán nem is olyan messze találták ki), és a tarokk elemekkel felerősített Alsós a legfiatalabb és magyar játék.

A Bella szabályverzióban a legerősebb ütőt az adu bubit (Jack) Yuss/Jass/Jas/Jasz néven emlegetik (Parlaghy is utal a Jasz megnevezésre Klaberjász/Klabriász leírásában) – innen kapta a nevét ezt a számos egymáshoz nagyon hasonló játékot összefogó kártyajáték család, a "Jass család".

Ezen – Jass családot fémjelző – legmagasabb ütő "kitalálója" pedig minden bizonnyal a legendás 15. századi Karnöffel játék volt. A legrangosabb ütőlap ott maga a Karnöffel – ami pedig az adu alsó, mivel az eredeti karnöffel pakli német színjelzős volt, mint a magyar Alsós játék esetében is...

A kaláber feltalálásán **Hollandia** (Klaverjassen) és **Németország** (Klabberjass) vetekszik (bár inkább a hollandoknak áll a zászló). Európa ezen területéről terjedt aztán északra (1802-ben Dániában már jegyzik), de főként keletre és délre. A legnagyobb sikert kétségtelenül Franciaországban és Svájcban érte el. A **franciáknál** Belote néven rengeteg variációban fellelhető, a (francia) tarokkot is túlszárnyaló népszerűségnek örvendő (a Maigre regények rendszeres szereplője), és egyértelműen a nemzeti kártyajátéknak számít. **Svájcban** Jass néven uralkodó kártyajátékká vált. Olyannyira átvette a hatalmat kártyás téren, hogy a speciális svájci kártya neve jass kártya, sőt a jassen ige általában ilyen paklival való kártyázást jelent – olyan játékok esetében is, melyeknek semmi köze nincs a Jass játékokhoz. A Kaláber eljutott **Lengyelországba, Ausztriába, Magyarországra**, egészen az Adria mellékre is. **Horvátországban, Bosznia-Hercegovinába, Albániában** Belot a neve. Az olasz Modiano kártyagyár külön Belot kártyát gyárt ezen országok Belot kedvelőinek – amely nem más mint a 32 lapos magyar kártya (bár újabban a horvátok próbálkoznak más kinézetű paklival is). A manapság mindent behálózó weben lehet olvasni arról, hogy a Kaláber eljutott **Skóciába** és persze **Észak-Amerikába** is. Magyar viszonylatban két helyről tudok, ahol jelenleg van bázisa: **Taksonyban** (Csepel-sziget) Táltli néven (felsős kaláber, 2, 3, 4 játékos részére) és **Doroszlón** (Délvidék, Szerbia) Kaláber néven (felsős kaláber, 4 játékos részére). Az Alsóst is játsszák még szórványosan idehaza. Tehát a kaláberek jelentős világsikert értek el.

Magyarországi viszonylatban a kaláberek közül a legnagyobb ívű pályát az **Alsós** futotta be – a 19-20. század fordulójának kártyás csúcsterméke, közkedveltsége az ekeket ostromolta egészen a II. világháborúig (talán éppen ezért tűnik/tüntetik el azt követően olyan kurtán-furcsán...).

Sipulusz írja: "*A krumpli-termelést nehezebben lehetett meghonosítani Európában, mint az alsós kalábert. S úgy látszik, hogy alsós termésünk oly gazdag, oly bő, hogy már exportálunk is belőle. Akit lisztkivitelünk apadása aggaszt, azt vigasztalhatja az alsós-export. Saját szememmel láttam, hogy a bécsi kávéházakban már alsóznak. Még a magyar műszavakat is kivitték.*", vagy "*Nemcsak annak a kiszámítása érdekes, hogy hány születés esik a nap minden órájára, hanem az is, hogy hány kontrát adnak naponként az emberek a Kárpátoktól az Adriáig.*".

Számos régi magyar filmben van alsózást bemutató jelenet (melyekben egyébként a színészek láthatóan valóban tudnak alsózni) – lelkes, vidám pasik, akik láthatóan nagyon jól elvannak, és valami érthetetlen nyelven beszélnek. "Az új rokon" című film (Harmonia Pless Produkció, rendezte Gaál Béla, 1935 - hatalmas szereposztás: Perczel Zita, Delly Ferenc, Gózon Gyula, Berky Lilly, Gombaszögi Ella, Kabos Gyula, Turai Ida, Pethes Sándor,...) elején Gózon Gyula és Pethes Sándor alsózik. Normál kettes alsóst játszanak (12 lapot kapnak a játékosok). Gózon a következő lapokat kapja:

- makk (ez lesz az adu): VII, IX, X, alsó, felső, király - benne egy kvint (100 pont) a 200-as bemondáshoz, illetve tuti 6 ütés aduban, legalább 51 pont;
- piros: alsó, ász – egy biztos ütés, legalább 11 pont;
- tök: X, ász – két biztos ütés, legalább 21 pont;
- zöld: király, X – egy ütés, 10 pont;

Megfelelő kijátszással az utolsó ütés vihető az adu VII-el, amely az Alsósban parti pont tekintetben 10-et ér. Gózon bemondása: *"Hát idefigyelj kedves öcsém, a következő újdonságaim vannak: hát bemondom a kvint kasszát, a százast, a kétszázast, a családot, az összes adut, és azonkívül a tulétroát és az ultimót... Adu, adu, adu..."*

Áttekintve a lapokat és esélyeket:

- $51+11+21+10+10=103$ kézben (bőven sok, hiszen jön is még rá valami). Így biztos a 100-as parti pont, illetve a kvinttel a 200-as kasszapont. A kassza evidencia – de hát Gózon egyenesen 200-ast mondott.
- A tulétroá (adu alsó, IX, VII) hazavitele biztos.
- A család (adu ász, király, felső) – csak akkor nem teljesül, ha a makk ász az asztali pakliban van (de lehet, hogy a sibilásból már kiderült, hogy nincs ott...)
- Összes adu (az eddigieken túl az adu tízes), csak az adu ász miatt némi rizikó.
- Mivel adu VII-essel üt utoljára, így az ulti is biztos.

Tehát ez egy nagyon korrekt bemondás, apró rizikóval.:-)

A speciális lapsorrend mellett a másik kaláberjellemző a lapösszefüggések (vannakok és sorozatok), melyek viszonylatában az elődök között ott sejlik az olasz eredetű Trappola – és ha már olaszok, akkor szembeötlő a kapcsolat a Tresette (horvátoknál Trešeta) négyeseivel és napoletanáival. A Tresette pedig (a Briscola és Scopa mellett) Olaszország legnépszerűbb tradicionális kártyajátéka.

Kaláberre fel!! :-)

("A vidéki kaszinók kilencven százaléka a kalábriás céljából alakul..." / Szomaházy István)